

AGRESIVITATEA TIMPURIE ȘI PREDICȚIA COMPORTAMENTELOR VIOLENTE

EARLY AGGRESSION AND PREDICTION OF VIOLENT BEHAVIOR

Trifa Ioan¹, Trifa Claudia²

Rezumat

Îngrijorarea privind creșterea violenței în spațiul public face ca să existe o preocupare majoră pentru reducerea acestui fenomen ce produce anual distrugeri și pagube însemnate sau chiar pierderi de vieți omenești uneori pentru motive neînsemnate.

Acest articol vine în întâmpinarea celor care au nevoi de cunoaștere, evaluare și predicție a acestor manifestări agresive în vederea gestionării mai bune a acestora și a realizării unor programe de prevenție.

Cuvinte cheie: agresivitate instrumentală; agresivitate reactivă; violență.

Abstract

The worry of escalating violence in the public space makes the reduction of this phenomenon, which produces important damage or even loss of life each year, sometimes for unimportant reasons, a major preoccupation.

This article comes in the aid of those needing knowledge, evaluation and prediction of these aggressive manifestations with the purpose of better management and realisation or some prevention programs.

Keywords: instrumental aggressivity; reactive aggressivity; violence

Introducere

Agresivitatea, în sens larg, poate fi înțeleasă ca o dimensiune constitutivă a unei entități, „datorită căreia ființa vie poate obține satisfacerea trebuințelor sale vitale” (Norbert Sillamy, 1996). Uneori, realizarea acestor trebuințe se face în detrimentul altor entități sau în lipsa unor adaptări la condițiile externe, aceasta putând acționa chiar în propriul detriment.

Conceptul de agresivitate este utilizat în contexte diferite, fiind folosit pentru a descrie o atitudine sau un anumit tip de personalitate, dar și să caracterizeze anumite comportamente (Jianghong Liu, 2004). Agresivitatea este asociată, de mai mulți specialiști din psihologie sau sociologie, cu intenția de a produce acte violente ce au ca repercursiuni rănirea altor persoane ori unele distrugeri. Însă nu toate manifestările agresive sunt efectuate cu intenția de a face rău, ci așa după cum se poate constata, în multe situații agresivitatea are o exprimare impulsivă sau instinctuală ce nu se presupune în mod direct un control conștient.

¹ Facultatea de Geografie, Turism și Sport, Universitatea din Oradea

² Școala Gimnazială „Dacia” Oradea

Mihai Epuran și colaboratorii (2001), găsesc unele manifestări agresive încă de la vârsta de un an, când „copilul sparge jucăria, rupe sau smulge foile cărților, scoate ochii păpușilor” (p.195). Această agresivitate va fi însă inferată mai curând după distrugerile rezultate, ori interesant ar fi fost de semnalat starea internă sau mecanismul prin care se produc asemenea manifestări. Cel mai probabil aceste manifestări agresive ar putea deține un important rol explorator asupra mediului înconjurător, mai ales că acest gen de reacție se poate observa și la primele întâlniri dintre semeni. Copiii sunt tentați, încă de la primele întâlniri, de a stabili un contact fizic, ce se realizează în special prin intermediul unor jocuri de urmărire. În timpul jocului acești copii se împing, se trântesc, iar uneori se pot lovi, comportament ce se aseamănă unei lupte reale, însă aceste manifestări nu degenerază în violențe, ci cel mai adesea se vor solda cu resentimente, plânsete și ruperea contactului.

Rose Vincent va observa primele manifestări ale agresivității interpersonale în jurul vârstei de doi ani, când copilul vrea cu orice preț jucăria altuia (Mihai Epuran și colab., 2001). Rose Vincent ca și alți cercetători, regăsesc germeii agresivității atât în unele tendințe instinctive, dar mai ales în comportamentul instrumental desprins din situațiile ce se creează în activitatea de joc, precum dorința de a obține o jucărie ce se lovește de refuzul celui alt copil de a o ceda. Însă nici în acest caz nu se poate vorbi în primă fază de o intenție de rănire îndreptată împotriva celui alt, ci mai curând ar fi vorba de manifestări cu caracter de opoziție și rivalitate. Poate cel mai interesant aspect, cu implicații directe asupra manifestărilor de intenție, este legat de judecățile ce se desprind din aceste situații. Spre exemplu, copilul ce obține jucăria printr-un act de agresiune, ar putea asocia agresivitatea cu obținerea recompensei, iar acest fapt va duce la un comportament premeditat, orientat împotriva altor persoane.

Agresivitatea va fi percepută de către copil ca fiind ceva fast sau dăunător, datorită faptului că se judecă fenomenul prin prisma efectelor acestui tip de manifestări opozitive. Mai mult, conotația pozitivă sau negativă ar putea surveni și din modul de înțelegere a raportului agresor - agresat, agresorul fiind cel care provoacă agresiunea în timp ce cel agresat este acela care suportă consecințele agresiunii.

În realitate fiecare entitate tinde să-și satisfacă propriile trebuințe sau să-și atingă propriile scopuri, iar uneori scopurile proprii vin în contradicție cu cele ale altor ființe, ceea ce poate da naștere acestor conflicte. Se poate observa că atunci când urmărim realizarea propriilor interese, suntem în cele mai multe cazuri conștienți de potențialul conflictual al comportamentului nostru și cu toate acestea vom fi tentați să acționăm la limita gradului de acceptabilitate sau altfel spus dorim să obținem maximum de profit din fiecare situație. Una dintre problemele care apar este că această limită de acceptabilitate nu este suficient de clar definită și poate fi diferită de la un individ la altul.

În situațiile ce transcend limita de acceptabilitate pentru un individ, sunt declanșate o serie de reacții de autoapărare, ce țin de unele mecanisme de supraviețuire din punct de vedere fizic sau psihologic. Încercarea de a manageria acest gen de situații se dovedește a fi extrem de dificilă, deoarece situația tinde să escaladeze, devenind destul de imprevizibilă și uneori periculoasă pentru propria

integritate. În cadrul acestor conflicte deschise raportul agresor-agresat se poate inversa dând naștere la ceea ce numim comportament de luptă.

Comportamentul de luptă este un fapt omni-prezent în natură, ce are legătură cu prezervarea individului și a speciei. Charles Darwin a ridicat problema importanței luptei pentru supraviețuire arătând că „este întotdeauna favorabil pentru viitorul unei specii dacă cel mai puternic (ori dotat), dintre doi rivali, ia în posesie fie teritoriul vizat, fie femela dorită” (Konrad Lorenz, 1966).

Lupta nu se rezumă la disputa dintre membrii aceleiași specii, chiar și unele animale, mai puțin înzestrate de natură cu „arme”, atunci când sunt încolțite luptă furios împotriva unor inamici mult superiori, căutând cu disperare o cale de scăpare. Aceste dispute inter-specii sunt oarecum mai ușor de înțeles, însă confruntările intraspecifice sau între membrii aceluiași grup, sunt mult mai dificil de pătruns.

Agresivitatea, potrivit lui Konrad Lorenz (1966) are indiscutabil „o mare valoare adaptativă”, fiind esențială pentru supraviețuire, nu doar prin consecințele menționate anterior, dar mai ales prin presiunile sau constângerile pe care le exercită asupra relațiilor interpersonale și a organizării sociale (ce se referă la coeziunea grupurilor și la raporturile dintre membrii aceluiași grup). Însă, în anumite condiții, agresivitatea poate lua și forme inadecvate, excesive sau dezadaptative, ce pot provoca mari distrugeri și pierderi.

În final putem vorbi despre cel puțin trei forme de manifestare a agresivității. Putem constata că agresivitatea, cel puțin într-o primă fază, poate avea o exprimare impulsivă ce ar deține un important rol explorator. Am vorbit mai apoi de o agresivitate instrumentală sau deliberată, datorată în primă instanță unor manifestări de rivalitate sau unor convingeri personale, dar care datorită unor erori de judecată se pot transforma într-un act premeditat de agresiune. Iar ca o reacție la această tip de agresiune, putem discuta de o agresivitate reactivă, ce se manifestă datorită modului în care vor fi descifrate sau interpretate acțiunile unor persoane ca blocând realizarea propriilor scopuri sau punând în pericol integritatea fizică sau psihologică a persoanei.

Teorii asupra agresivității

Agresivitatea pentru o bună parte dintre cercetători nu este altceva decât o reacție la anumiți factori din mediul extern.

Probabil cea mai cunoscută teorie, ce va rămâne destul de influentă, va fi formulată în 1939 de un grup de cercetători de la Yale University. Potrivit lui John Dollard și a altor adepți ai ***teoriei frustrare-agresivitate***, frustrarea apare atunci când calea de realizare a unui obiectiv este obstrucționată ori blocată, fapt ce determină un comportament agresiv orientat împotriva celui care a determinat această stare de fapt, ori ar putea fi redirecționat către o țintă mai sigură (Nicolae Mitrofan, 1996).

Mai multe voci critice vor argumenta că nu trebuie exagerată legătura dintre frustrare și agresivitate deoarece nu toate cazurile de agresiune sunt cauzate de frustrare și totodată nu orice frustrare este urmată de o agresiune. Ca urmare s-a acceptat că frustrarea creează o stare de activare, ce doar pregătește organismul pentru acțiunea ce va urma.

Pe de altă parte comportamentul agresiv va fi influențat și de alți factori aversivi, precum durerea, căldura extremă, aglomerația, alcoolul sau drogurile, etc.

Acești factori produc stări de disconfort și creează *stări de neliniște sau iritare* (anxietate sau furie) care la întâlnirea cu un stimul declanșator sporesc șansele să se producă unele manifestări agresive.

La baza acestor manifestări agresive pare a sta nivelul general de *alertă*, ce pregătește organismul pentru reacția naturală de „fugă sau luptă”. Un studiu efectuat de Ax, ce a investigat reacția de “fugă sau luptă” identificată de Cannon, a arătat că subiecții au avut reacții diferite la cele două tipuri de emoție. Cannon considera „reacția de urgență” drept unicul răspuns pentru toate stările emoționale de alertă. În schimb Ax, va arăta că cele două tipuri de reacție sunt asociate celor produse prin acțiunile a doi hormoni distincți. Reacția de teamă a fost similară celei produse printr-o injectare cu adrenalină, dar reacția de furie a semănat cu răspunsul produs la o injectare cu adrenalină și noradrenalină. Reacția de furie se pare că a produs multă energie, care a fost coordonată mai bine decât reacția de teamă. Ca urmare, Ax a sugerat că există o diferență între “luptă” și “fugă”, comportamentul de atac necesitând mult mai multă organizare decât fuga (N. Hayes și colab., 1997).

Leonard Berkowitz va arăta că actele de agresiune nu sunt numai rezultatul unei stări de activare, ci acestea depind și de prezența unor condiții de mediu sau indici situaționali. Acești indici situaționali sunt în fapt obiecte sau factori ce ajung prin învățare să fie asociate cu agresiunea.

Konrad Lorenz (1966) va susține în schimb că este complet eronată această „viziune potrivit căreia comportamentul animalelor sau oamenilor ar fi preponderent reactiv și chiar dacă ar conține orice elemente înnăscute acestea vor putea fi modificate într-o măsură nelimitată prin învățare” (p.50).

Teorii biologice asupra agresivității

Teoriile biologice subliniază natura înnăscută a agresivității. Acestea sunt inspirate de teoria privind originea și evoluția speciilor, formulată de Charles Darwin (în 1850).

William James va fi primul care sugerează că în mare parte comportamentul poate fi explicat prin intermediul unor „impulsuri instinctuale”, fiecare generând o formă particulară de acțiune (G.V. Caprara, și colab., 2000). James vedea modul de operare instinctual de o manieră reflexivă, prin care lasă să se întrevadă un număr relativ mare de tendințe instinctuale. Konrad Lorenz (1966) se opune atât acestei viziuni reactive în care comportamentul nu este decât un răspuns la o serie de stimuli din mediul ambiental, dar și acelor dezvoltări inițiate de Skinner, în cadrul teoriilor învățării sociale. B. F. Skinner vede comportamentul agresiv ca un produs al condiționării operante, determinat de rezultatul direct obținut și valoarea de întărire a comportamentului. Sau după cum afirmă J. P. Scott, motivația pentru luptă va crește odată cu succesul, iar atâta timp cât succesul continuă, motivația devine tot mai puternică (Scott T. Matlock, 2008);

William McDougall (1908) va contrazice acest mod de a vedea lucrurile, arătând că exprimarea instinctuală urmărește un anumit scop, iar prin aceasta instinctele se disting după scopul pe care acestea îl deservește. Prin această abordare se urmărește o reducere a numărului ridicat de tendințe instinctive, iar în acest scop se încearcă dezvoltarea unei taxonomii a instinctelor, ce pleacă de la premisa că fiecare dintre instincte s-a dezvoltat pentru a rezolva o problemă adaptativă

particulară. Însă este destul de dificil de văzut cum poate fi înțeleasă o gamă largă de manifestări comportamentale și variațiile acestora, prin reducerea lor la un număr limitat de motive.

Sigismund Freud a dezvoltat încă din primii ani ai secolului XX o teorie ce va avea un mare impact asupra dezvoltării cercetărilor psihologice ulterioare. Freud dezvoltă această teorie de-a lungul unei perioade de cincizeci de ani, pe parcursul căroră s-au produs importante schimbări în modul său de a vedea lucrurile.

Potrivit **teoriei psihanalitice** ființele umane sunt prizonieri ai unor forțe interne (*drive*), care determină întreaga noastră activitate și care acționează inconștient sau independent de voința noastră. Freud susține că scopul nostru este de a aduce aceste manifestări în sfera conștiinței, sau sub imperiului responsabilității și a controlului personal.

Pentru foarte multă lume noțiunea de ***Trieb***³ (*drive*) are un înțeles sinonim cu cea de *instinct*, dar spre deosebire de aceasta care ar produce un răspuns specific, aceea de *drive* este deschisă la mai multe posibile acțiuni (G. V. Caprara, D. Cervone).

Concepția psihanalitică imaginează sistemul psihic ca un aparat mental ce acționează în baza unui mecanism de tip tensiune-reducere. Acest sistem funcționează pentru a menține stabilă starea internă de echilibru prin reglarea relației dintre organism și mediul extern de o manieră ce satisface cererile ambelor părți. Funcționarea psihologică este gândită ca având la bază energia psihică acumulată, ca rezultat al solicitărilor interne și externe, ce se cere a fi descărcată pentru a se păstra echilibrul organismului.

O întreagă serie de observații pertinente arată că persoanele supuse sau liniștite, descrise de Edwin Megargee ca având o ostilitate supracontrolată, sunt mai predispuse la reacții supradimensionate, excesive, în raport cu situația existentă (M.W. Passer și colab., 2008). Acestea fiind mai reținute, nu răspund provocărilor și încearcă să-și reprime supărarea, iar în urma unor acumulări, aceasta va erupe sub forma unor manifestări extrem de violente.

Calea propusă pentru reducerea comportamentului agresiv sau a consecințelor nefaste produse de acesta este așa numitul „model hidraulic” sau de *catharsis*, prin care energia negativă acumulată este necesar a fi descărcată în activități ce nu au caracter antisocial, precum practicarea unor sporturi, vizionarea unor materiale cu scene violente, filme, spectacole sportive, sau consumarea actului la nivel imaginativ.

Deși la prima vedere acest model pare să funcționeze, cercetările experimentale nu vin să confirme validitatea acestuia, mai mult unele dintre aceste activități ar putea să conducă la o intensificare sau o potențare a manifestărilor agresive.

Konrad Lorenz va susține existența unui „**impuls agresiv**” dezvoltat pe parcursul evoluției filogenetice a speciei, fiind menit a crește șansele de supraviețuire, ce are la bază mișcări instinctuale sau unele coordonări înnăscute. Lorenz vede substratul funcționării instinctuale în organizarea structural-funcțională a organismului, ce par a fi confirmate de mai multe cercetări genetice și neurologice.

³ *Trieb* este noțiunea originală folosită de S. Freud (G. V. Caprara și colab., 2000);

Konrad Lorenz va fi influențat de cercetările întreprinse de Wallance Craig, privitoare la spontaneitatea unor comportamente, „ce manifestă propriul apetit, chiar și atunci când o situație adecvată refuză să se arate” (1966, p. 51-53).

Asemenea comportamente înnăscute, pe care le numim instincte deoarece ar avea propria lor spontaneitate, au sens atâta timp cât rezolvă o problemă stringentă pentru individ și poate fi întâlnită la toți membrii aceleiași specii. Existența unor asemenea instincte este susținută de mai multe cercetări din domeniul etologiei, dar și de studiile unor antropologi. De exemplu, prezența unor comportamente precum acele mișcări și lovituri efectuate de cal și executate aparent fără motiv, ar putea reprezenta o bună pregătire pentru o situație reală de luptă, ori poate și mai interesant, încercarea de a menține unele animale bine hrănite nu a putut înlătura aceste comportamente de vânatoare specifice animalelor de pradă. De asemenea, Eibl Eibessfeldt va susține existența unor conduite pre-programate în comportamentul oamenilor. Irenaus Eibl Eibessfeldt face referire la aceste manifestări din triburile de boșimani, va arăta că teama de străini se manifestă încă de la vârsta de șapte luni, atingând intensitatea maximă între 10 și 20 de luni. Dacă la începutul acestei perioade reacția copiilor era să fugă spre mama lor, să o îmbrățișeze și uneori să plângă, după 20 de luni aceștia pot avea reacții de apărare încercând chiar să-i lovească pe străinii care se apropiau (1995, p.188). Aceasta se referă în mod special la reacția noastră față de străini și arată că în toate culturile aceștia sunt întâmpinați cu o anumită reținere. Un alt aspect semnalat se referă la existența unor mișcări de amenințare și de luptă ce nu numai că sunt comune tuturor oamenilor dar au corespondent și în regnul animal, în special la cimpanzei.

Existența acestor pre-coordonări ar avea rolul de a pregăti individul pentru o serie de situații cu care ar putea ajunge să se confrunte destul de timpuriu. Totuși această teorie deși puternic intuitivă este destul de tăcută în ce privește mecanismul de funcționare a acestor instincte.

Teorii sociale asupra agresivității

Adeptii teoriilor sociale susțin că în mare parte comportamentul agresiv este dobândit prin învățare. Cea mai bună explicație asupra modului în care copiii învață să se manifeste agresiv ar fi reliefată chiar de capacitatea lor ridicată de imitare a unor comportamente.

Studiile întreprinse de Bandura, vor arăta cum comportamentul agresiv poate fi însușit prin observarea comportamentului altora, iar Patterson arată cum copilul de vârstă preșcolară tinde să se comporte agresiv atunci când un astfel de comportament este asociat unor efecte pozitive, precum faptul de a determina un alt copil să renunțe la jucărie în favoarea sa (M.W. Passer și colab., 2008). Astfel, comportamentul agresiv poate fi achiziționat prin învățare directă sau prin observarea unor modele de conduită, fiind asociat cu un mijloc de realizare a unui scop.

Această abordare ridică o problemă machiavelică ce intră în sfera de responsabilitate, fiind legată de scop și mijloace. Putem înțelege o conduită precum aceea a copilului prezentat de Patterson, însă devine greu de priceput actul de violență realizat de un adult, după ce cunoaște că agresiunea este definită de actul

prin care o entitate inițiază un atac împotriva sau la adresa altei entități cu intenția vădită de a-i provoca un rău.

În procesul de achiziție a diverselor conduite, mai întâi se poate constata că nu orice comportament se califică de model (B. Hommel, 2003). Robert M. Yerkes face o observație extraordinară de interesantă și anume că cimpanzeii, animale ce sunt cunoscute a fi capabile de a învăța prin imitație, copiază numai comportamentul unor membri cu rang ridicat în cadrul ierarhiei sociale a grupului (Konrad Lorenz, 1966). Mai apoi cercetări ulterioare (B. Hommel, 2003), arată că copiii imită mai curând ceea ce aceștia percep ca acțiune pentru atingerea unui scop și nu modul în care scopul este realizat într-o situație particulară, și aceasta deoarece ei ar putea să aleagă între mai multe acțiuni posibile.

În final am aminti o dimensiune personală ce ține de unele cogniții, posibilitățile sau abilitățile proprii de răspuns și percepția personală asupra propriei eficiențe, după cum va fi aceasta sesizată chiar de către Bandura.

Teorii interacționiste

Adepții tradiționali ai teoriei interacționiste susțin că comportamentul reflectă relația dinamică dintre factorii personali și cei situaționali, aflați într-o permanentă interdeterminare.

În explicarea acestui demers trebuie să plecăm de la modul nostru oarecum comun de a privi lucrurile. În viața de zi cu zi este necesar să recunoaștem potențialul diferitelor situații și poate tocmai de aceea noi trăim permanent cu impresia că reușim în bună măsură să înțelegem destul de mult din evenimentele care se desfășoară în jurul nostru.

Orice profan judecând în baza unor astfel de observații personale și a unei așa-zise cunoașteri are credința că poate prezice desfășurarea unor evenimente și poate acționa mai apoi pentru a da curs dorințelor sale. Această desfășurare pare să fie determinată de un lanț nesfârșit de cauze și efecte. În fapt, fiecare dintre noi reușește să prindă mai mult sau mai puțin din aceste legături de cauzalitate.

De multe ori însă realitatea parcă se opune în fața realizării propriilor dorințe impunând la rândul ei noi adaptări comportamentale, iar acest fapt va surprinde tocmai aceste relații de cauzalitate reciprocă.

Kurt Lewin va avea una dintre cele mai influente contribuții la dezvoltarea interacționismului. Acesta va prefera să explice comportamentul prin referire nu numai la caracteristicile individuale, ci și la contextul situațional în care acțiunea se desfășoară (G.V. Caprara și colab., 2000).

Kurt Lewin va adopta un model matematic după care comportamentul este rezultatul interacțiunii dintre factorii personali și cei situaționali $\{C=F(P,S)\}$. Prin aceasta Lewin accentuează rolul percepțiilor pe care individul le are despre sine și mediul extern. Acesta examinează toți acești factori, pe care individul ar putea să îi aibă în minte la un moment dat (precum nevoi, motive, scopuri, oportunități ori obstacole), ca pe niște forțe ce operează în plan psihologic. Unele dintre aceste forțe sunt considerate facilitatori, orientând comportamentul către scop, altele vor acționa ca inhibitori, blocând desfășurarea acțiunii.

După cum bine va observa Erik Erikson, întregul proces de formare personală pornește de la simpla distincție dintre bine și rău, realizată încă din

primele zile ale copilăriei și care continuă pe toată perioada dezvoltării sale ontogenetice (Konrad Lorenz, 1966). Aceeași observație este făcută de Ana Blandiana, în parabola culegătorului de ciuperci, însă aceasta nu rămâne în planul percepției, ci va descrie un tipar de comportament potrivit căruia noi avem tendința de a ne apropia de tot ce este bun și a ne depărta de tot ce este rău sau nu ne este de folos, iar prin alegerea făcută (culegând doar ciupercile comestibile), reușim să distrugem sau să stârpim tot ce este bun și lăsăm ce este rău să se înmulțească și să cucerească pământul.

Din fericire în natură există și cealaltă reacție contrară, menită a aduce un anumit echilibru. Astfel, se poate constata că fiecare nouă situație prin care trece o persoană poate genera o stare de relativ echilibru între două tendințe antagonice, respectiv *atracție* ori *respingere*, funcție de consecințele pe care tinde să le desprindă din contextul dat. Se poate ușor observa faptul că noi putem avea într-un anumit context reacții destul de diferite. Însă predominanța, în diverse situații, a unei tendințe în raport cu cealaltă, face ca persoana să manifeste un anume *pattern* sau tipar comportamental, relativ stabil și ușor de recunoscut. Unele tendințe aparțin incontestabil zestrei noastre genetice de vreme ce, spre exemplu la întâlnirea cu un păianjen, unele persoane vor fi cuprinse de teamă, în timp ce altele vor fi tentate să îndepărteze amenințarea sau chiar să o distrugă. Aceste reacții însă vor fi influențate direct de experiență și indirect prin intermediul unor transmițeri comportamentale sau culturale.

Prin aceasta am spune că oamenii manifestă unele dispoziții relativ stabile de percepție și acțiune ce îi deosebesc pe unii oameni de semenii lor și care sunt determinate de un amestec între unele tendințe înnăscute, unele legate de percepție sau cognițiile anterioare și de unele influențe social-culturale. Principala dificultate pentru înțelegerea comportamentului constă în a identifica factorii relevanți pentru individ și a explica mecanismul prin care sunt luate asemenea decizii.

Shweder și Sullivan afirmă că analiza comportamentului unui individ ar trebui să se focalizeze pe modalitatea prin care oamenii desprind semnificație din situațiile prin care trec (G.V. Caprara și colab., 2000). Oamenii fac inferențe privind semnificația evenimentelor trăite prin folosirea unor scheme conceptuale ce reflectă în bună măsură sistemul conceptual al comunității și culturii din care fac parte. Crick și Dodge vor descrie modelul de prelucrare a informațiilor sociale ca un proces ce include șase etape: strategii de codare, interpretarea, selecția de scopuri, construcția răspunsului și evaluarea mentală, decizia de răspuns și stabilizarea răspunsului. Aceștia vor susține că deficitul informațional sau unele înclinații în una sau mai multe dintre aceste etape sunt legate direct de conduitele agresive. Prin aceasta agresivitatea poate fi un răspuns declanșat de tendința de a interpreta acțiunile altor persoane ca malițioase și provocatoare sau ca fiind orientate cu intenție împotriva propriei persoane. Ori agresivitatea poate fi rezultatul unor evaluări ale comportamentului agresiv, prin care acesta este apreciat ca un mijloc acceptabil de a produce rezultatul dorit (Scott T. Matlock, 2008).

Caprara și Cervone vor arăta că persoanele care au tendința de a vedea în comportamentul celorlalți unele atitudini ostile sunt mai înclinate spre a reacționa agresiv. Tot mai mulți cercetători vor fi tentați să vadă aici o anume *agresivitate*

reactivă, însă poate mai corect ar fi să se vorbească de o *agresivitate latentă* ori o predispoziție către ostilitate.

În încercarea de a clarifica aceste aspecte vom pleca de la articolul lui Rachid Amirou (1996). Autorul face o importantă distincție între o agresivitate reactivă și alta deliberată, însă acesta continuă prin a vorbi de agresivitatea emoțională și agresivitatea instrumentală, lasând doar să se înțeleagă că agresivitatea reactivă ar fi de natură emoțională, iar agresivitatea instrumentală fiind legată de atingerea unui anume scop.

Comportamentul *instrumental*, urmărește realizarea unui scop, deliberat stabilit și presupune desigur orientare și control, însă acesta nu poate fi văduvit de aspectul emoțional, chiar dacă pot exista diferențe notabile între aceste trăiri emoționale. Să luăm de exemplu cazul în care agresivitatea este folosită împotriva unui seamăn pentru a recupera o jucărie. Competiția sau manifestările de rivalitate pot induce puternice trăiri emoționale, ce pot fi cuprinse într-un spectru destul de larg, de la teamă și până la frustrare sau furie. Agresivitatea rece lipsită de emoție este probabil una ce ține de sfera patologicului (eventual unele tulburări de personalitate, schizofrenie, etc.).

În schimb, comportamentul *reactiv*, spontan, va urmări în special îndepărtarea pericolului sau reducerea stresului provocat de prezența amenințării. Aceasta poate avea consecințe imprevizibile sau chiar contrarii celor așteptate, datorate unei acțiuni precipitate și necoordonate, dar și unor posibile greșeli de interpretare datorate creșterii *arousal*-ului sau a nivelului general de alertă. Pentru a exemplifica, vom lua cazul unui comportament defensiv în scop de autoprotecție sau autoapărare, care este cu adevărat reactiv, chiar și în situația în care acesta ar putea fi anticipat (pregătirea pentru eventuale situații de criză nu este numai posibilă, ce ar fi chiar recomandabilă pentru a avea eficiența scontată sau măcar a crește șansele de scăpare și a reduce factorii de risc). Astfel, „disponibilitatea pentru luptă” sau combativitatea este ceva normal sau cel puțin de așteptat atunci când integritatea sau viața unei persoane ar fi în pericol. Problema care se pune este dacă această anticipare a situațiilor violente trezește o agresivitate *latentă*, prin care crește riscul producerii unor agresiuni în situații ce nu o impun. Mihai Epuran (2001) vede în această disponibilitate de luptă, definită prin combativitate, o serie de valențe pozitive, ce au la bază unele trebuințe de supraviețuire și de autoafirmare. Epuran apelează la acest termen tocmai pentru a se delimita de formele distructive ale agresivității. Combativitatea este „aspectul socialmente acceptabil al acestei tendințe de luptă, cu caracter activ-constructiv” (p.201).

Un asemenea mecanism psihologic prin care suntem înclinați să reacționăm agresiv în urma predispoziției de a vedea în acțiunile celorlalți unele manifestări ostile, ne este prezentat de Crick și Dodge. Aceștia susțin că episoadele agresive trăite sunt memorate pentru a fi mai apoi integrate unor scheme agresive ce vor ghida întregul proces informațional într-o situație dată. Spre exemplificarea modului de funcționare a acestor scheme, aceștia ne prezintă cazul unui copil ce interpretează mișcările brutale de luptă ale unui seamăn, ce altfel invita la o întrecere, ca pe o amenințare la propria adresă (G.V. Caprara și colab., 2000; Teun van Manen, 2006; Juujarvi Petri, 2003).

Potrivit acestora predispoziția de a percepe unele atitudini ca fiind ostile ar face predictibil comportamentul în cazul agresivității reactive însă nu vor prezice și actele agresive dinainte planificate ori pe cele proactive. *Agresivitatea proactivă* ar putea fi predictibilă de credințe potrivit cărora agresivitatea produce efecte favorabile pentru desfășurarea ulterioară a evenimentelor (G.V. Caprara și colab., 2000), așa cum se întâmplă în cazul părintelui furios care își bate copilul cu intenția vădită de a-i schimba comportamentul (copilul părând mai curând să învețe a-și perfecționa strategia pentru a nu fi prins).

Putem observa că în cazul comportamentului reactiv primează mai ales aspectul emoțional, ce trezește o reacție de urgență (fugă sau luptă), iar în cazul prezentat de Crick și Dodge, ar fi vorba mai curând de o prejudecată, ce vine desigur dintr-o eroare de analiză. Rămâne însă deschisă problema ridicată mai înainte și anume dacă pregătirea pentru situații potențial periculoase pentru integritatea personală ar crește riscul producerii unor agresiuni sau poate că aceasta ar fi soluția pentru stingerea unor asemenea prejudecăți.

În cazul acțiunilor deliberate, oamenii se vor putea angaja în efectuarea unor acte agresive din mai multe motive, însă așa cum arată cercetările de psihologie socială, la un moment dat am putea constata existența unor *pattern-uri* de acțiune comune.

Cynthia A. Lanier observă că în cadrul manifestărilor agresive deliberate, oamenii sunt tentați să apeleze la mai multe forme de auto-justificare pentru a face posibilă, din punct de vedere psihologic, rănirea altor semenii. Agresorul va tinde să învinovățească victima pentru unele greșeli, să o dezumanizeze sau să se convingă pe sine că aceasta merită să fie pedepsită (M.W. Passer și colab., 2008).

Fritz Heider va susține că pentru a face conținutul relațiilor cu lumea mai inteligibil suntem tentați să facem unele *atribuiri*, care să dea sens evenimentelor, comportamentelor, interacțiunilor, sau care să le stabilească originea (M.W. Passer și colab., 2008). Din această perspectivă, nu este vorba numai de a administra informațiile, ci mai ales de a produce unele cogniții, ce pot trece dincolo de datele existente, fiind menite a ne face capabili de a înțelege și explica evenimentele. Heider vede atribuirea ca fiind procesul prin care „omul cuprinde realitatea și poate să o prezică și s-o stăpânească” (A. Neculau, 2003).

Unele cercetări de psihologie socială arată că suntem înclinați să subestimăm impactul factorilor situaționali și să supraestimăm rolul factorilor personali atunci când explicăm comportamentul altor persoane, iar în ce ne privește, suntem tentați să atribuim succesul factorilor personali, iar eșecul factorilor situaționali (J. C. Deschamps și colab., 1996).

Atribuirile noastre intenționale și gradul de empatie vor determina modul în care răspundem la unele situații. Astfel, atunci când considerăm că cineva manifestă un comportament intenționat împotriva noastră suntem mai predispuși să ne înfuriem sau să reacționăm agresiv. În schimb, persoanele mai puțin egocentrice sau cu un nivel ridicat de sociabilitate, manifestă mai ales atribuiri situaționale și vor determina un răspuns orientat către rezolvarea problemei sau a diferendelor (M.W. Passer, R. E. Smith).

Probabil că ar trebui, pe de o parte să încetăm să mai privim agresivitatea doar ca pe o manifestare de intenție, deoarece aceasta ar însemna să reducem toate

manifestările noastre la acțiuni conștiente și raționale, eliminând astfel reacțiile spontane. Pe de altă parte, ar fi necesar să utilizăm în mai mare măsură comunicarea pentru verificarea inferențelor și validarea schemelor conceptuale, fapt ce ar conduce nu numai la evitarea unor aprecieri defectuoase, dar ar putea contribui la evitarea multor conflicte datorate unor neînțelegeri. Nu trebuie să uităm însă faptul că comunicarea este eficientă doar atunci când reacțiile emoționale sunt oarecum estomplate.

David Magnusson, unul dintre aceia care vor avea o contribuție importantă la dezvoltarea interacționismului, va face unele afirmații covârșitoare pentru studiul ulterior al agresivității. Potrivit lui Magnusson „comportamentul este văzut ca rezultând dintr-un proces continuu de feedback multidirecțional între individ și situațiile prin care acesta le întâlnește, iar persoana trebuie văzută ca un agent activ în acest proces interacțional” (G.V. Caprara și colab., 2000, p.100). Acesta va arăta că datorită acestor relații de reciprocitate între determinanții biologici, psihologici și socio-culturali, vor trebui descurajate investigațiile izolate asupra uneia sau alteia dintre variabilele de personalitate.

Perspective integrative

În ciuda tuturor acestor observații ori constatări nici una dintre teorii nu oferă o bază suficient de solidă pentru realizarea unor predicții cu un grad ridicat de încredere. De aceea, va fi necesar a dezvolta o teorie cu o mai mare valoare explicativă capabilă să explice nu numai diferențele în comportamentul diferiților indivizi într-o anumite situație, dar și variațiile în comportamentul aceluiași individ în diverse situații.

Lipsa aceasta de predicție se poate datora faptului că în cele mai multe cazuri nu se poate stabili o legătură directă de cauzalitate între diferiții determinanți.

În unele situații chiar și numai emoțiile puternice pot determina în mare măsură cursul evenimentelor, iar acest fapt va fi atât de frumos exprimat de versurile lui Anton Pann: „dacă vrei să faci prostie, cere sfat de la mânie”. Am arătat anterior, cu referire la predispoziția către ostilitate, cum emoțiile influențează percepțiile, însă în aceeași măsură cognițiile pot determina o creștere a emoțiilor, ori o diminuare a lor. Gândurile legate de un anumit eveniment pot crește gradul de furie, precum atunci când considerăm că acțiunea unei alte persoane este îndreptată cu intenție împotriva noastră. După cum va afirma Victor Brochard: „nu există eroare în senzație. O senzație este falsă în sensul că nu seamănă cu obiectul care a provocat-o. Senzația nu este decât un semn. Ea poate fi un element al adevărului, dar ea însăși nu poate fi falsă. Nu ne înșelăm decât când formăm judecăți și anume judecăți prin concepte”(…), „putem concepe, și chiar așa a fost conceput omul, că atunci când cunoaște adevărul, îl primește gata făcut, fără a pune în el nimic din sine. A se înșela este o acțiune care presupune intervenția subiectului în propriile sale stări de conștiință. Nimic nu este mai propriu firii noastre decât greșelile noastre”. Raționalitatea este universală și are propriile legi, drept pentru care cunoașterea este una singură și nu are legătură directă cu emoția, doar că aceasta o determină, în special prin mobilizarea energiei necesare susținerii acestui proces (Petre Țuțea, 1992, p. 229 - 232).

După cum ne va arăta Petre Țuțea „faptele îndeplinesc funcții trezitoare și ilustrative. Adevărul ascuns în lucruri trebuie obținut prin efort”... (p.15). „Necunoașterea ne pune la dispoziția întâmplării, care ne duce de mână ca pe orbi sau ca pe copii”... (p.24). „Când omul se contopește cu natura este stăpânit de categoria necesității. Dar omul vrea să fie activ și să se opună naturii, să construiască o altă lume pe măsura idealurilor sale și atunci este stăpânit de iluzia libertății”... (p.114). „Aceasta este nobila luptă a omului cu materia. Omul, deși este guvernat și de legile ei, nu poate fi înfășurat complet în ea” (p.184).

Două aspecte sunt subliniate aici de marele gânditor român, primul fiind *întâmplarea* ce guvernează mare parte din experiența noastră, datorată cel puțin în parte faptului că „nimeni nu s-a născut învățat”. Iar cel de al doilea și poate cel mai drag nouă ar fi *libertatea de opțiune*, fiecare alegând conștient din mai multe acțiuni posibile ori altfel spus „după cum îl duce mintea pe fiecare”. Astfel, pentru a înțelege modul de acțiune al omului este necesar a cuprinde în analiză și aceste două aspecte semnalate, iar pentru aceasta se cere o nouă paradigmă sau un nou mod de a descrie și explica lucrurile. Dezvoltarea științelor statistico-matematice vor permite noi abordări prin care se face posibilă determinarea factorilor relevanți și contribuția acestora la exprimarea comportamentului.

Magnusson și colaboratorii vor face o astfel de analiză complexă multidimensională ce urmărește predicția unor comportamente infracționale și a abuzului de alcool. Cercetarea acestora include un număr de 1400 de persoane de sex masculin și are un caracter longitudinal fiind desfășurată pe o durată destul de mare, urmărindu-se evoluția acestora de la vârsta de 10 ani și până la absolvirea liceului. Pe parcursul cercetării sunt vizați indicatori ce evaluează anumiți indici biologici și de personalitate, dar și unele aspecte parentale sau sociodemografice.

Autorii cercetării tind să confirme unele observații privind legătura ori corelația dintre agresivitatea timpurie și infracționalitatea de mai târziu, însă nu se poate demonstra o legătură directă de cauzalitate între acestea. Aceasta va putea fi explicată doar prin asocierea unui număr mai mare de indicatori. Printre principalii factori potențiali predictor ai infracționalității și abuzului de alcool regăsim agresivitatea, controlul redus asupra unor manifestări motrice⁴, slaba concentrare, lipsa de interes pentru școală și educație, achiziția redusă de abilități sau o sărăcăcioasă relație cu semenii.

Magnusson va găsi că prezența timpurie a unuia sau doi dintre factorii amintiți la unii dintre copii nu înseamnă că aceștia ar fi mai predispuși la un comportament antisocial decât semenii lor care nu prezintă nici unul dintre acești factori. În particular, copiii mai agresivi dar care nu prezintă alți predictor nu pot fi considerați mai predispuși la un comportament antisocial decât semenii lor ce nu manifestă nici un fel de agresivitate. De aceea, numai acei copii care manifestă un număr mai mare de predictor vor putea fi incluși într-o categorie cu risc ce pot manifesta un comportament antisocial la maturitate.

Asemenea studii pot aduce mai multă claritate în înțelegerea diferitelor manifestări comportamentale, însă datorită unor situații complexe prin care se poate

⁴ În textul original - *motor restlessness* – prin care s-ar putea înțelege și o anumită hiperactivitate sau hiperexcitabilitate ce se poate observa mai ușor în plan motor;

trece la un moment dat și a unor tendințe de generalizare de care dăm dovadă, ar putea fi necesar a înțelege și mecanismele din spatele unor asemenea manifestări.

Concluzii

Probabil inferențele născute din evaluarea intenției sunt oarecum critice pentru capacitatea de a lua decizii în cazul unor acțiuni în curs de desfășurare, însă acestea nu mai pot fi valide atunci când facem referire la o anume situație fără a sesiza întregul context.

Dacă diferitele manifestări agresive, ce țin fie de o agresivitate instrumentală, fie de una reactivă, pot fi corijate printr-un mediu mai atent controlat și o intervenție promptă ce oferă un feedback adecvat, o agresivitate latentă ori persistența unor stări emoționale negative și lipsa mecanismelor de reglare, dar și predominanța unor mecanisme cognitive dezadaptative, presupune intervenția unui personal calificat.

Pentru un mai ridicat grad de încredere în observațiile sau evaluările pe care le fac diferite persoane (educatori, manageri, judecători, etc.), credem că este necesar să se țină seamă și de alte trăsături de personalitate ce pot aduce mai multe astfel de confirmări. Pe lângă aceasta am aminti că aceste caracteristici de personalitate nu au neapărat un caracter static, ce ar putea fi supuse unui proces continuu de reorganizare. Modul în care aceste transformări pot influența funcționarea întregului sistem de personalitate poate fi surprins prin intermediul nivelului de coerență și de consistență a acestor trăsături în cadrul personalității⁵.

Conflicte de interes

Nimic de precizat.

Bibliografie

- Caprara G.V., Cervone D., *Personality. Determinants, Dynamics and Potentials*, Cambridge University Press, Cambridge (UK) , 2000
- Deschamps, J. C., Clemence, A., *Noțiunea de atribuire în psihologia socială* , În: Adrian Neculau (coord.) *Psihologie socială. Aspecte contemporane*, Editura Polirom, Iași, 1996
- Eibl Eibesfeldt, Irenaus, *Agresivitatea umană*, Editura TREI, București, 1995
- Epuran M., Holdevici I., Tonița Fl., *Psihologia sportului de performanță. Teorie și practică*, Editura FEST, București, 2001
- Hayes N., Orrell Sue, *Introducere în psihologie*, Editura ALL, București, 1997
- Hommel, B., *Planning and Representing Intentional Action*, The Scientific World JOURNAL, 3, 593-608, 2003
- JuuJarvi Petri, *A Three-level Analysis of Reactiv Aggression Among Children*, Jyvaskyla Studies in Education, Psychology and Social Resarch 229, Jyvaskyla University Printing House, p.39, 2003

⁵ În ceea ce ne privește, coerența se referă la cât de strânsă este legătura dintre elementele ce dau tabloul final, iar consistența reflectă în ce măsură variațiile unuia sau a mai multor elemente poate modifica întregul tablou;

- Konrad Lorenz, *On Aggression*, Harcourt Publishing Company, Orlando, Florida, 1966;
- Liu Jianghong, *Concept Analysis: Aggression, Issues Ment Health Nurs*, 25(7): 693–714, 2004
- Mitrofan Nicolae, *Agresivitatea*, În: Neculau Adrian (coord.), *Psihologie socială. Aspecte contemporane*, Editura Polirom, Iași, 1996
- Neculau Adrian (coord.), *Psihologie socială. Aspecte contemporane*, Editura Polirom, Iași, 1996
- Norbert Sillamy, *Dicționar de psihologie Larousse*, Editura Univers Enciclopedic, 1996;
- Passer M.W., Smith R. E., *Psychology. The science of Mind and Behavior*, Fourth Edition, McGraw-Hill International, New York, 2008
- Rachid Amirou, *Considerații psihosociologice asupra noțiunilor de agresivitate și frustrare comparativă*, În: Neculau Adrian, Ferreol Gilles (coord.) *Violența. Aspecte psihosociale*, Editura Polirom, Iași, 2003
- Scott T. Matlock, *Development of an interpersonal aggression scale for people with intellectual and developmental disabilities*, The Ohio State University, 2008
- Teun van Manen, *Assessment and Treatment of Aggressive Children from a Social-Cognitive Perspective*, p.141, 2006
- Țușea Petre, *Philosophia perennis*, Editura ICAR, București, 1992